

Miloš Milenković

*Odeljenje za etnologiju i antropologiju,
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu
milmil@f.bg.ac.rs*

Isidora Jarić

*Odeljenje za sociologiju
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu
ijaric@f.bg.ac.rs*

Valentina Sokolovska

*Odsek za sociologiju
Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet
valentina@ff.uns.ac.rs*

**O nekim teorijsko-metodološkim problemima
istraživanja romske populacije u sociologiji i
etnologiji/sociokulturnoj antropologiji
Na primeru jednog tekućeg istraživanja u Srbiji ***

Apstrakt U članku se razmatraju teorijsko-metodološki problemi uočeni tokom istraživanja "Društveni i kulturni potencijali romske etničke zajednice u Srbiji" sprovedenog 2013. i 2014. godine. Ovi problemi ukazuju na inače latentnu tenziju između antropološkog i sociološkog pristupa istraživanoj stvarnosti, imajući u vidu poglavito antirealističku tradiciju prve, a empirističko "realističku" tradiciju druge, kada je o ovim disciplinama u domaćem akademskom kontekstu reč. U članku se razmatra kako se standardni problemi povezani s metodološkim aspektima ovog prevashodno sociološkog istraživanja prelamaju kroz teorijski sporne koncepte identiteta, etniciteta, asimilacije i esencijalizacije, podložne neprekidnom preispitivanju u antropološkim teo-

* Članak je rezultat osnovnih teorijskih istraživanja u okviru projekata Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja: "Identitetske politike Evropske unije: Prilagođavanje i primena u Republici Srbiji" (177017), "Izazovi nove društvene integracije u Srbiji: koncepti i akteri (179035) i "Značaj participacije u društvenim mrežama za prilagođavanje evrointegracijskim procesima" (179037). Multidisciplinarni istraživački tim je oformljen a empirijski materijal prikupljen tokom istraživanja sprovedenog u okviru projekta "Društveni i kulturni potencijali romske etničke zajednice u Srbiji" Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu koji finansira Fond za otvoreno društvo, Srbija tokom 2013. i 2014. godine, širom Republike Srbije.

rijsko-empirijskim istraživanjima. Iskustvo zajedničkog istraživanja pokazuje niz metodoloških podrazumevanja na antropološkoj i teorijskih podrazumevanja na sociološkoj strani, praćenih istraživačkim odricanjima i interpretativnim napetostima i iz njih prosteklim frustracijama, pa može koristiti i kao vodič za razumevanje disciplinarnih razlika i sličnosti, posebno pri planiranju saradnje, na globalnom planu ali i u lokalnom istraživačkom kontekstu. Uz to, razmatra se i nerazdvojjivost teorijskih i metodoloških struktura tj. znatan uticaj teorije na metod, demonstriran samim istraživanjem, s implikacijama za razumevanje teorijsko-metodoloških problema širim od ove dve discipline. Zaključuje se da je, iz pragmatičkih razloga, multidisciplinarno istraživanje ovog tipa nužno dizajnirati uz značajna suzbijanja teorijskih ambicija antropologije i metodoloških ambicija sociologije.

Ključne reči: interdisciplinarnost, multidisciplinarnost, metodologija – društvene nauke, metodologija – humanističke discipline, refleksivnost, etnografija, terensko istraživanje, teorija – uticaj na metod, kvantitativno/kvalitativno, statistika, identitet, realizam, sociologija, etnologija/sociokulturna antropologija, Srbija, Romi

Marginalno kao povod za preispitivanje mejnstrima

Za razliku od većine dosadašnjih socioloških i etnološko-antropoloških istraživanja etničke zajednice Roma u Srbiji, čiji su ciljevi i rezultati po pravilu posvećeni (re)interpretaciji posledica društvene distance različitih društvenih grupa prema Romima, projekat "Društveni i kulturni potencijali romske etničke zajednice u Srbiji" imao je za cilj da pokuša da prepozna, mapira i učini vidljivim raznovrsne skrivene društvene potencijale koje članovi ove etničke zajednice imaju i koji bi, uz adekvatnu društvenu podršku, mogli postati alatke za osnaživanje ove društvene grupe i njeno repositioniranje unutar socijalnog konteksta Srbije.¹ Sva dosadašnja istraživanja pokazuju da su pripadnici romske etničke zajednice tradicionalno (auto)marginalizovani unutar društva Srbije. Nesrazmerno veliki procenat Roma živi u nehigijenskim naseljima, ima nizak nivo obrazovanja u odnosu na opštu populaciju, nema zaposlenje, ne učestvuje u političkom životu društva unutar koga živi a neretko se

¹ Ovde ne pretendujemo na dijalog sa svim drugim autorima, iskusnim u ovom istraživačkom polju, niti nam je ideja da se u kritičkom prikazu odredimo prema postojećoj literaturi u tom pogledu. Zainteresovani čitaoci će odličan vodič i ideje za dalje istraživanje pronaći u sledećim referencama: Đorđević 2001, 2004; Todorović 2013, Republički zavod za statistiku 2010. Za analizu socijalnih strategija obespravljenih/potlačenih/automarginalizovanih populacija u Srbiji i pristup sličan našem, a koji se zasniva na ideji potrage za potencijalima tamo gde oni zvanično ne postoje upor. Nedeljković (2014). Slično razmišljaju i istraživači koji, istražujući fenomen "manjine manjina" (odn. manjine u okviru manjine) otkrivaju socijalne potencijale u kulturnoj marginalizaciji; upor. Đurić-Milovanović (2010); Todorović (2011).

opravdanje za takvu poziciju ove društvene grupe pronalazi u kulturnim ili identitetskim činocima koji se po definiciji posmatraju kao osujećujući.² Ipak, pretpostavka je našeg istraživanja da život pod ovako specifičnim okolnostima unutar višestruko socijalno marginalizujućih društvenih okvira može, a često i mora kod individualnih članova ove zajednice, kao i manjih supsupkulturnih grupa, podsticati razvijanje određenih sposobnosti koje omogućavaju da pojedinci i zajednica kao celina prežive uprkos višestruko osujećujućem društvenom kontekstu. Drugim rečima, da su upravo kulturni ili identitetski činoci ti među kojima je moguće pronaći ne samo delimični uzrok problema već i značajan broj rešenja za nedaće romske populacije. Namera istraživačkog tima bila je da prepozna neke od ovih vitalnih mehanizama i sposobnosti koji bi potencijalno mogli biti relokalizovani iz uskih supkulturnih okvira marginalizovane svakodnevne romskih građana i preneseni u *mainstream* kulturni kontekst sfere rada i zapošljavanja. Konkretnije, projekat je bio usredsređen na analizu raznovrsnih supkulturnih praksi, kao što su: porodični odnosi, kultura stanovanja, kolektivni identiteti različitih romskih grupa, upotreba sopstvenog jezika, tradicionalne veštine koje nisu stečene formalnim obrazovanjem, odnos prema drugim generacijama, pripadnicima sopstvene etničke grupe, pripadnicima drugih etničkih grupa, pripadnicima drugih društvenih grupa, odnos prema politici i kolektivnom odlučivanju i tome slično. Upravo ovakvo refokusiranje pažnje s tipičnih "romskih" tema odnosno ohrabrivanje pripadnika romske nacionalne manjine da osveste, prilagode i koriste već stečene sposobnosti, strategije i mehanizme, a ne da se za društveni status bore sredstvima koja tek treba da usvoje, bi, po našem mišljenju, s jedne strane osnažilo građane Rome da različite neprijateljske ili negostoljubive društvene kontekste, poput onog obrazovnog i radnog na primer, dožive kao manje strane i odvažnije iskorače izvan okvira društvene margine na kojoj su tradicionalno pozicionirani, dok bi sa druge strane obogatilo *mainstream* društveni kontekst lucidnim uvidima o kvalitetu društvenih relacija koji su mogući samo kroz pogled sa njegove margine. Ideja ovako osmišljenog projekta bila je da njegovi rezultati doprinesu unapređivanju javnih i praktičnih politika orijentisanih na romsku populaciju, kao i razvijanju novih inkluzivnih programa koji bi svoj oslonac našli u, do sada, neiskorišćenom unutrašnjem sociokulturnom potencijalu romske zajednice.

Opredivši se, u okviru šireg istraživačkog tima, da (a) teorijsko-metodološku i (b) etičko-političku autorefleksivnu analizu sopstvenog istraživanja sprovedemo tokom samog istraživanja, a da o rezultatima izvestimo u odvojenim član-

² Istraživač zainteresovan za uranjanje u kontekst u kojem se socijalna isključenost i identitet prepliću do mere u kojoj nije moguće razlučiti uzroke i posledice, relevantne informacije pronaći će najpre u: Miladinović (2008); Mandić (2012); Popović i Radovanović (2013); Raduški (2009); Susevska i dr. (2011) i tamo korišćenim izvorima.

cima, o etičko-političkim pitanjima pripremljeno je odvojeno razmatranje na koje će se u ovom članku referirati samo u najnužnijoj meri (Milenković, Jarić i Radonjić 2014). Iako se unutar disciplinarnih diskursa sociologije i antropologije podrazumeva da su teorijsko-metodološki i etičko-politički problemi isprepleteni unutar različitih aspekata akademske prakse, oni zaslužuju odvojenu analizu, najpre zbog toga što, kao autori, delimo uverenje da je moguće dizajnirati istraživanje koje bi dalo primenljive rezultate za buduće pravno i političko delovanje, relativno nezavisno od ograničenja koja teorija i metod, odnosno etika i politika, postavljaju jedno pred drugo, isključivo ukoliko se uloži dodatni napor, kome ovaj članak pretenduje da doprinese. Taj dodatni napor sastoji se prevashodno u tome da se problemi koje analiziramo u teorijsko-metodološkom i etičko-političkom ključu ne tretiraju kao opšta mesta već kao podrazumevano disciplinarno teorijsko znanje – dakle da se ne iznose i ne debatuju u nekvalifikovanoj odnosno nekompetentnoj, nestrukovnoj, javnosti. S takvim analitičkim okvirom na umu, u ovom tekstu se obraćamo upravo toj strukovnoj javnosti trudeći se da analiziramo izabrane važnije probleme uočene tokom multidisciplinarnog istraživanja, koji su povezani s klasičnim (i pomalo zaboravljenim, upor. Ilić 2013) metodološkim pitanjem međusobnog odnosa teorije i metoda, nasleđenim iz perioda u kojem su fundamentalna antropološka i sociološka metodološka pitanja debatovana jednovremeno (upor. Merton 1998), a sve to polazeći s različitih pozicija – one o apsolutnoj nerazdvoljivosti teorije i metoda u antropologiji (Milenković 2007), one o neizostavnoj autonomiji metoda u kvantitativno orijentisanoj sociologiji (Čobanović, Sokolovska, Nikolić-Đorić 2009; Čobanović, Sokolovska 2010) i one o relativnoj autonomiji metoda u kvalitativno orijentisanoj sociologiji (Jarić 2005; 2008). Iako sopstvenom produkcijom svedočimo da su ovako definisane teorijsko-metodološke pozicije zaoštrene u eksplanatorne i didaktičke svrhe i da ne predstavljaju imperativ (Milenković 2008; Jarić 2013; Lazar i Sokolovska 2013), ispostaviće se da je upravo zahvaljujući autoe-sencijalizaciji teorijsko-metodoloških pozicija bilo moguće iskristalisati multidisciplinarni model koji bi poštovao tradiciju i dostojanstvo različitih disciplina pa i pojedinačnih istraživača dok istovremeno nudi upotrebljivo znanje.

Ovakvo istraživanje Roma³, romske kulture, društvenih problema povezanih s romskom populacijom i sl. odlikuje višedimenzionalna, makar trostruka marginalnost: (a) retka zajednička sociološko-antropološka istraživanja, (b)

³ U članku će, bez obzira na etnografsko načelo poštovanja informanata prema kojem se na proučavane kolektive ima referirati onako kako oni sami na sebe referiraju, zbog izrazite osetljivosti tematike, a o čemu se takođe raspravlja u pomenutom paralelnom razmatranju (v. Milenković, Jarić i Radonjić, 2014) biti korišćen politički korektan a socijalnoteorijski poželjan termin Romi, a ne većini informanata normalan termin Cigani. O ovakvom svesno paternalističkom, neoprosvetiteljskom izboru, takođe raspravljamo u pomenutoj studiji.

tematska marginalnost u obe discipline i (c) profesionalno izrazito nizak rejting bavljenja ovom tematikom.

Retka saradnja sociologije i etnologije/sociokulturne antropologije, dve nezavisne discipline u pogledu istorije akademske institucionalizacije, društvenih funkcija i naučne infrastrukture, prve poglavito okrenute društvenim naukama i empirijski utemeljenoj "realističkoj" metodologiji proučavanja društva; druge okrenute svom etnološkom jezgru, humanističkim disciplinama i razumevanju kulture kao neprekidne proizvodnje značenja, obično se posmatra kao posledica akademističkog folklor, disciplinarizma, konvencionalne podele akademskog rada, a neretko se tumači i kao nasleđe prošlosti, u kojoj su ove dve nacionalne nauke služile, prva nacionalističkim (Kovačević 2001; Pišev 2010), a druga socijalističkim projektima društveno-političkog inženjeringa (npr. Jarić 2014; Gredelj 1988; Rus 1981; Županov 1981; Šušvar 1977; Lukić 1961, Šušnjić 1961 itd). Ipak, tokom ovog istraživanja, a upravo zbog toga što smo otvoreni za prevazilaženje disciplinarnog kaprica u nameri da proizvedemo društveno korisno znanje, svedočili smo drugačijim razlozima zbog kojih je pomenuta saradnja tako retka – razlozima teorijsko-metodološke prirode, kojima je u užem smislu i posvećen ovaj članak.

Objektivna marginalnost teme – rasizam, etnička distanca i začarani krug siromaštva romske populacije spadaju u osnovne, mada slabije zastupljene teme u srpskoj sociologiji i sociokulturnoj antropologiji, relativno posmatrano. U srpskoj sociologiji ove teme iscrpljene su prethodnih decenija⁴, izuzev specifične Niške romološke škole, dok se savremena srpska sociologija u svom glavnom toku sve više bavi problemima povezanim sa društvenom transformacijom i promenama koje ona proizvodi unutar opšte populacije, koja prolazi kroz intenzivan proces pauperizacije, društvene restrukturacije i dramatičnih socijalnih raslojavanja (Popović *i dr.* 1991; Lazić 1994; Lazić *i dr.* 1994a; Lazić 2000; Lazić 2005; Lazić 2011; Bolčić 2002; Bolčić i Milić 2002; Milić 2004; Tomanović 2006; Vujović 2008; Cvejić 2010). U etnološki generalisanoj antropologiji i srodnim istraživanjima, fokusiranost na vrednosti i idealizaciju manjinskih identiteta, u kontekstu disciplinarnog angažmana na afirmaciji poštovanja kulturnih razlika, prevenirala je osetljivost za socijalne probleme i brojne mane i nedostatke u kulturi manjina koji strukturno preveniraju njihov socijalni boljitak (Milenković 2013a; Sokolovska 2008; 2010; 2010a; Crenshaw 1991).⁵ U domaćoj akademskoj produkciji romske teme, dakle, ne igraju bitnu ulogu niti je njihova učestalost značajna, kao što bi se to moglo zaključiti iz intenziteta kritika, često sasvim neprimerenih a u izvesnom broju

⁴ Za ranije radove o ovoj tematici v. Mitrović (1991; 1996; 1998).

⁵ Koja u rodnu teoriju uvodi višestruko značajan pojava *ukrštanja* roda sa različitim drugim identitetskim obeležijima individua koji omogućava razmevanje različitih višeslojnosti rodni identitetskih pozicija u pluralu.

i neukusnih, iznetih na račun učešća istraživača u projektima koji su u potpunosti ili delimično povezani s romskom populacijom.

Za razliku od tog nasleđenog pogleda na romsko pitanje u društveno-humanističkim naukama, a u antropologiji posebno, kao što ukazuje nedavni kritički pregled (Stewart 2013), ovo polje istraživanja, nekada prepušteno folkloristima i/ili istraživačima-amaterima, postalo je u poslednje vreme plodno područje preispitivanja antropoloških modela – istorijskih, strukturalnih ili onih orijentisanih na kulturu, posebno u pogledu onoga što disciplina zna i razume u vezi s identitetom i etnicitetom. Takođe u poslednje vreme, u porastu je i broj antropoloških istraživanja koja se bave migracijama i transnacionalizmom odnosno povezanošću tradicionalnih antropoloških tema, poput rasizma, ksenofobije, politizacije kulture i sl. – s romskim identitetom, a imajući u vidu visok stepen učešća Roma u transmigracijskim procesima (Fassin 2011; Banić Grubišić 2011). Unutar ovih studija romska tematika dobija posebno mesto kada se u obzir uzmu novi oblici rasijalizacije (Mullings 2005) – značajne transformacije koje su diskursi rasizma doživeli tokom onih sociokulturnih procesa koje dovodimo u vezu s globalizacijom, a unutar kojih su Romi, na višestruke načine postali dvostruko, pa i trostruko diskriminisana društvena grupa (na osnovu "rase", na osnovu imovinskog statusa i na osnovu fleksibilnosti i otvorenosti sopstvenog sociokulturnog identiteta tj. svoje "nepripadnosti" – nedovoljne razgraničenosti sopstvenog identiteta u odnosu na druge identitetske konstrukte iz okruženja). Ono što iz ovih i sličnih istraživanja danas znamo, jeste to da ne moramo istraživati stilom koji podseća na istraživačko novinarstvo, socijalni rad ili primenjena, akciona istraživanja koja po potrebi zanemaruju akademske standarde ili ih stavljaju u drugi plan u odnosu na željenu političku akciju, da bismo se bavili romskom tematikom. Romi su, kao i društvena i identitetska grupa, "zanimljivi za istraživanje" i iz "čisto naučnih" razloga, kao specifičan društveni entitet koji se odlikuje određenom vrstom nepostojanosti, zbog čega je često neuhvatljiv za mnoge istraživače socijalne realnosti, stalno promenljivog sastava i značenja, koji istovremeno pokazuje izuzetnu rezilijentnost u svojoj sposobnosti da poput lepka privlači i u sebe inkorporira različite elemente drugih identitetskih pozicija iz okruženja. Ova skrivena snaga romske identitetske pozicije nam omogućava da kroz istraživanje ove teme istovremeno istražujemo diskurse kojima se i inače bavimo u drugim tematskim kontekstima (posebno diskurse koji racionalizuju određene forme neravnomerne raspodele društvene moći u "rasnom" ili etničkom ključu), pa zato predstavljaju, neku vrstu "idealne naučne laboratorije" za preispitivanje temeljnih koncepata, poput kulture i identiteta. Slično je i u savremenoj sociologiji na globalnom planu – romski "panetnicitet" (Okamoto and Mora 2014), među mnogim drugim, korisni je idiom za istraživanje međugrupne i unutargrupne dinamike u sociološkim preispitivanjima

etničke distance, rasizma, nacionalizma i ksenofobije (Đurović 2002; Franceško *i dr.* 2006; Miladinović 2008).

Marginalizacija istraživanja romskih tema, podozrenje pa i omalovažavanje; redukcija percepcije istraživanja Roma na lukrativni akademski instrumentalizam,⁶ kojima smo kao akademska zajednica skloni, rezultirali su relativno niskim ugledom ovih tema unutar profesionalne zajednice specijalista u oblasti društvenih nauka. Ovaj prećutni profesionalni otklon od određenih tema ponekad poprima neželjeni oblik ignorisanja, potaknutog otporom prema aktuelnim agendama finansijera istraživanja o posledicama društvene transformacije, koje po mišljenju mnogih članova ove profesionalne zajednice značajno narušavaju akademski integritet nalaza pojedinih istraživanja. Budući da kao istraživači delimo izrazito antiesencijalističku agendu kada je reč o proučavanima ali i o istraživačima, u paralelnoj studiji o etičko-političkim aspektima ovog istraživanja (Milenković *i dr.* n.d.) pokazaćemo da je preziranje istraživača Roma i samo prezira dostojno (u meri u kojoj se ono zaista odnosi na istraživanja koja ne narušavaju akademski integritet u smislu poštovanja određenih istraživačkih standarda). Kao da je sramotno istraživanje isključivo nacionalnih tema i nekritičko veličanje nacionalnog identiteta dominantne populacije, tipično za devedesete godine 20. veka, zauvek delegitimisalo istraživanje identitetski impregniranih tema, lišavajući društveno-humanističke nauke prava da se, kao nove "dvorske" nauke, ovog puta u nenacionalističkom ključu i bez etnonacionalističkih fantazmagorija, uključe u međunarodno istraživanje i očuvanje različitih realno postojećih kulturnih identiteta širom sveta pod kapom Ujedinjenih nacija i Saveta Evrope (Milenković 2013b).

Dizajn istraživanja: kako antropološka arealistička teorija "kvari" sociološki metod, i obrnuto

Sam dizajn ovog istraživanja, ispostavilo se u retrospektivi, u metodološkom smislu predstavlja rezultat sinergije niza inicijalnih faktora i konjuktornog dijaloga među članovima istraživačkog tima. U prvoj fazi projekta, koja logično predstavlja nastavak pred-projektnih aktivnosti, posebno onih vezanih za izbor teme i njeno uklapanje u interesovanja finansijera s jedne, odnosno inicijatora

⁶ U smislu opredeljivanja za istraživanje ovih tema iz čisto praktično-utilitarnih razloga usmeravanih politikom finansiranja projekata na određene teme, od strane donatora i naručilaca istraživanja (gde su romske teme tradicionalno visoko pozicionirane) ili opredeljivanjem za ovu vrstu tema jer su one relativno dobro kotirane unutar uređivačkih politika različitih naučnih časopisa, NVO projektnih politika i tome sl. što često u realnosti rezultira objavljivanjem radova prigodne tematike, a profesionalno nedovoljno teorijski eleborirane interpretacije, sa značajnim interpretativnim i tematskim problemima.

projekta s druge strane, istraživački tim je obavio kritički pregled relevantne literature o izabranoj problematici i ustanovio stepen i tipove (ne)prisutnosti određenih tema. Već u ovoj inicijalnoj fazi do izražaja su došle značajne razlike među pojedinim članovima istraživačkog tima u poimanju toga šta je relevantno u vezi sa sociokulturnim potencijalom romske populacije. Disciplinarni kontekst u kojem se kreiraju istraživački problemi, a njima potom prilagođava teorijsko-metodološki aparat, varirao je od "tvrdog" antropološkog stava da sociokulturni potencijal bilo koje proučavane zajednice mora biti očišćen od esencijalističkih poimanja identiteta, do "mekog" sociološkog stava (bliskog načelima primenjenih društvenih nauka u socijalnom radu, a posebno slična akcionoj antropologiji; v. Simonović i Milenković 2008) da se potraga za mehanizmima nošenja sa socijalnim nedaćama mora potražiti u samoj društvenoj grupi koja se proučava nezavisno od podrazumevane esencijalizacije, koja nužno prati proučavanje etnički definisanih zajednica tj. da upravo u činjenici da je reč o etnički definisanoj populaciji treba tragati za sociokulturnim specifičnostima koje bi mogle da posluže kao *vehiculum* samopomoći u okolnostima permanentne ekonomske bede i socijalne isključenosti.

Ove disciplinarne razlike direktno su se odrazile na odluke koje je istraživački tim morao da donese u drugoj fazi izrade uzorka. Ostavljajući svesno po strani strogo antropološko metodološko načelo neuzorkovanja, odnosno naučne nelegitimnosti i etičke neprihvatljivosti redukcije ljudskih bića na "tipične" predstavnike određenog životnog doba, pola/roda i drugih sociodemografskih parametara neophodnih za obezbeđivanje reprezentativnosti uzorka, od čije preciznosti direktno zavisi i potonja statistička analiza⁷, kao glavni problem u fazi uzorkovanja nametnula se ponovo – esencijalizacija identiteta proučavanih. U antropološkom slučaju, ideja da se svi proučavani ispitanici tretiraju kao "Romi" nezavisno od drugih njihovih, za ovu disciplinu, ključnih svojstava, ispostavila se kao jedna od značajnih tački napetosti na putu uspostavljanja projekta koji počiva na osnovama interdisciplinarnе saradnje (koja je tako morala biti nadomeštena koordinativnom definicijom tj. rekonceptualizacijom istraživanja kao multidisciplinarnog). Sociološkom istraživanju svojstvena

⁷ I u domaćoj antropologiji mišljenja su podeljena – od metodološke orijentacije prema kojoj antropologija svoje naučne i društvene ciljeve dostiže prelamanjem kulture kroz život reprezentativnih pojedinaca tzv. biografskim metodom ili pristupom orijentisanim na životne priče (Antonijević 2009; Nedeljković 2012) do negiranja bilo kakve moći eksplanatornog uopštavanja i, sledstveno, naučnog karaktera orijentacije na individualne glasove (Kovačević 2006). Rezervisanost antropologije prema kvantitativnim metodima posebno je primetno u izostanku plodne saradnje, uz izuzetke, između antropologije i demografije (Bošković 2013). Polemike o tzv. ključnim informantima u kontekstu (ne)ponovljivosti istraživanja povremeno potresaju antropološku metodološku scenu a svakako bi mogle biti od značaja u daljem dizajniranju istraživanja, posebno manjinskih populacija (Kovač i Milenković 2006).

ideja o neupitnosti uzorkovanja, uprkos i nezavisno od i u samoj sociologiji upitnog statusa određenih kriterijuma u odnosu na koje se obezbeđuje reprezentativnost uzorka i time legitimnost potonjih zaključaka (v. npr. Levy and Lemeshow 1999) preovladala je – ne samo zbog činjenice da je istraživački tim većinski sociološki, već i zbog pragmatičnih razloga (legitimnost pred finansijerom, legitimnost pred beneficijarom, uljudnost i poštovanje van-naučnog dela projektnog tima koji su sačinjavali ugledni romski aktivisti i intelektualci, o čemu će biti više reči u već pominjanom paralelnom razmatranju)⁸.

U fokusu treće faze istraživanja bila je izrada anketnog upitnika i instrumenta za izvođenje dubinskog intervjua. Jednom kada je u drugoj fazi definisano da antropološki otklon prema uzorkovanju, gledano iz opšte metodološke perspektive, deluje suviše ekscentrično pa i fundamentalistički, ispostavilo se da je ova faza istraživanja protekla bez međudisciplinarnih interpretativnih napetosti koje su obeležile rad u prethodnim fazama. Istraživački tim je kolaborativno (što nije nužno za izvođenje bilo kakvog istraživanja, niti je opšte primenjivani standard u istraživačkoj praksi) izradio široko usaglašen anketni upitnik, kao i vodič za dubinski intervju, ostavljajući mogućnost da se kroz kasniju kvalitativnu obradu građe zadovolje teorijske ambicije antropoloških i kvalitativno orijentisanih socioloških članova tima.

Četvrta faza pratila je kompromisno rešenje iz druge faze: prilikom izbora anketara i intervjuaera vodilo se računa da to budu iskusniji/stariji studenti i studentkinje sociologije, navikli na u sociološkim istraživanjima uobičajeni opšti pozitivistički stav prema proučavanima. U ovoj fazi, antropološka metodološka uputstva redukovana su na najnužnije aspekte obuke anketara i intervjuaera: da ne vrše selekciju informacija na terenu iz perspektive njihove istinitosti ili pouzdanosti, već da verno prenesu u za to predviđene medije sve one informacije koje su "očigledno ili delimično neistinite", u skladu s metodološkim preporukama, karakterističnim za antropološka etnografska istraživanja, prema kojima ljudi govore o svojoj kulturi ono što je relevantno i onda kada svesno lažu i obmanjuju istraživače, kada narušavaju konvencije i krše pravila koja upravo činom laganja ili kršenja postaju stvarni (Salamone 1977; Bernard *et al.* 1984; Kovač 2007; Milenković 2003).

U narednoj, petoj fazi, sprovedeno je anketno istraživanje i obavljeni dubinski intervjui, a kvalitet prikupljene građe svedoči o tome da su anketari i intervjuaeri u velikoj meri sledili dopunska metodološka znanja stečena tokom

⁸ Ne ulazeći ovde u diskusiju o tome koliko jedno društveno istraživanje može da ispuni stroge statističke zahteve uzorkovanja (npr. poštovanje jednake verovatnoće zastupljenosti svih jedinica posmatranja), otežavajuće okolnosti izvođenja uzorka u ovom istraživanju su proizlazile i iz specifičnosti proučavanja same romske populacije, kao što su: izrazita socijalna mimikrija Roma, zatvorenost zajednice u pojedinim naseljima (naročito u slamovima) i regionalna diverzifikacija.

obuke (što uliva nadu u pogledu daljeg angažovanja na multidisciplinarno orijentisanim metodološkim kursevima, u kojima bi opšti sociološki metodološki realističan stav mogao da bude dopunjen prilagođenim antropološkim metodološkim arealističkim uputstvima).

U šestoj, fazi kontrole upitnika i intervjuja, kao i u sedmoj, fazi unosa podataka dobijenih istraživanjem u bazu podataka koja će omogućiti njihovu statističku obradu, multidisciplinarnost, kolegijalnost i profesionalnost su pokazale svoje izuzetno povoljne efekte na rezultate, u njihovom sirovom obliku. Naime, građa prikupljena tokom primarno empirijske faze istraživanja ostala je podložna daljoj kvalitativnoj obradi, uspevajući da sačuva pregršt informacija koje mogu biti korisne i kvantitativno i kvalitativno orijentisanim istraživačima. U sedmoj i osmoj fazi, statističke/kvantitativne i kvalitativne analize, koje su još u toku, a koje prethode osmišljenim završnim fazama projekta (izrada izveštaja i naučno-primenjene akademske publikacije), pitanja relevantna za ovo razmatranje potvrđuju se kao derivacije predterenskih disciplinarnih i teorijskih izbora ili lojalnosti. Identitetski intimno osetljive ili javno sporne teme, povezane sa strateškom viktimizacijom, strateškom esencijalizacijom, lukrativnom instrumentalizacijom i dobrovoljnom asimilacijom – sve neprijatne i iz politički korektne i iz socijalnoteorijski poželjne istraživačke perspektive – ispostavile su se kao opterećujuće, gotovo onemogućujuće, kada je o očekivanim rezultatima reč.⁹

Okrenimo se, dakle, konkretnim poukama koje je moguće izvući iz ovog metodološkog iskustva analize interdisciplinarno/multidisciplinarnog etnoantropološko-sociološkog istraživanja. Vidimo da je sam dizajn istraživanja sadržao interpretativna sporna mesta, da ne kažemo mesta konflikta, između različitih koncepcija o teorijsko-metodološkoj autonomnosti, odnosno (ne)zavisnosti metoda od teorije, tipičnih za različite discipline. Ovo istraživanje, stoga, direktno demonstrira ne samo hipotetički karakter tvrdnje da interpretativne razlike nastaju ne samo tokom samog istraživanja ili u fazi naknadne obrade terenske građe, već da su pre-empirijske derivacije izbora teme, osmišljavanja pristupa, formiranja istraživačkog tima i drugih, u metodologiji društvenih nauka i humanističkih disciplina, relativno zanemarenih faktora u odnosu na tradicionalno posvećivanje terenskoj ili post-terenskoj fazi istraživanja.¹⁰ Konkretno, da istraživački tim nije doneo mikropolitčku odluku o

⁹ O ovome, ipak, više u paralelnoj pomenutoj studiji posvećenoj etičko-političkim problemima ovakvog istraživanja.

¹⁰ Čitaoci zainteresovani za dalje istraživanje udela predterenskih, terenskih i post-terenskih faktora u metodološkim analizama i preporukama za etnografsko istraživanje u sociologiji i antropologiji primetiće da se predterenski faktori uglavnom objašnjavaju kao izvan-naučni odn. kao faktori koji ulaze u šire poimanje naučnog istraživanja kao socijalne prakse ili kulturno-istorijski kodirane konvencije, dakle kao fakto-

privremenoj suspenziji teorijske ambicije antropologije, i da načelno nije prihvatila ideju o realističnosti pristupa koja se materijalizuje kroz empirijsku sistematizaciju problema kroz obezbeđivanje reprezentativnosti uzorka, kao fundamenta sociološkog istraživanja – i kvantitativnog i kvalitativnog – sam projekat ne bi mogao da zadovolji ni naučne ambicije većine članova istraživačkog tima niti bi mogao da ostvari svoju primarnu, primenjenu svrhu. U tom smislu, možemo privremeno da zaključimo: načelo simetrije odnosno arealističnosti, tipično za antropološko etnografsko istraživanje, prevenira ostvarenje naučnih i primenjenih ambicija sociološkog istraživanja, zasnovanog na isključivanju filozofskih/metafizičkih pitanja iz dizajna jednog naučnog istraživanja; komplementarno tome, načelo realističnosti sociološkog pristupa onemogućava antropološko istraživanje kao permanentno preispitivanje konstrukcije značenja od strane proučavanih (uključujući tu i same istraživače). Osvrnimo se još jednom na ove radne zaključke.

Antropološka metodologija nazvana postmodernom, a zapravo regularna metodologija istraživanja u disciplini poslednjih decenija, formirana između ostalog radikalnim otklonom od pozitivističkog ideala etnografije kao objektivnog istraživanja (Milenković 2006). Kako su se standardni problemi povezani s metodološkim aspektima poglavito sociološkog istraživanja (izbor teme, kreiranje uzorka, izrada terenskih instrumenata, selekcija informanata, komunikacija na terenu, upotreba terenskih asistenata, obrada građe i priprema rukopisa) prelamali kroz teorijski sporne koncepte identiteta, etniciteta, asimilacije i esencijalizacije, podložne neprekidnom preispitivanju u antropološkim teorijsko-empirijskim istraživanjima? Rešenje koje se u antropologiji po pravilu koristi da se odgovori na problem fiktivnog ontološkog statusa kulturno konstituisanih pa esencijalizovanih identiteta, njegovih emanacija (etničkih, konfesionalnih, rodničkih itd.) i s njim neposredno povezanih naučno-društvenih problema (asimilacija, etnička distanca, ksenofobija) jeste to da se naučna istraživanja i javni angažman (ili primena rezultata tih istraživanja) razdvoje. U naučnim istraživanjima, identitet se proučava kao da je realan za svoje nosioce, nezavisno od toga šta istraživač smatra ili veruje (Leve 2011), dok se na planu javnog angažmana/primene sledi princip pridruživanja proučavanima odnosno "stavljanja na stranu potlačenih" u njihovom uverenju da su identiteti koje konzumiraju stvarni (i dakle vredni odbrane, posebno u slučaju etničkih, konfesionalnih, rodničkih, seksualnih i drugih manjinskih identiteta i/ili žrtava unutrašnjeg ili eksternog kolonijalizma, komunizma, fašizma, neoliberalizma ili nekog drugog totalitarnog poretka) (Kuper 2003). Ovaj problem šire je razmatran u pomenutoj studiji posvećenoj etičko-političkim problemima povezanim s ovim istraživanjem. Ali on je najtešnje povezan s metodološ-

ri koji ne bi trebalo, ako uopšte to i čine, da utiču na rezultate istraživanja već samo na ono što se istraživanjem želi izbeći ili, baš naprotiv, istaći.

kom problematikom ovog članka u užem smislu: kako istovremeno operacionalizovati varijable za statističku obradu, tipičnu za sociološko empirijsko istraživanje i očekivanu od strane finansijera koji "objektivnost" pronalaze bilo u kvantifikovanim parametrima bilo u pažljivo izabranim segmentima informantskog diskursa stavljenog pod lupu kvalitativne analize, a istovremeno primeniti jedno od pomenuta dva tipična antropološka rešenja problema realnosti kategorija. Kako pomiriti metodološku arealističnost i politički aktivizam antropološke teorije s jedne strane, sa jakim empirijskim realizmom i aksiomom objektivne distance, na kojem primenjeno sociološko istraživanje mora biti zasnovano ukoliko pretenduje na relevantnost zasnovanu na statistički potkrepljenim nalazima, s druge strane. Ispostavilo se da je ovo nerešiv problem tj. da je u pitanju *metodološki problem koji nije rešiv metodološkim sredstvima* već isključivo konvencionalnim kompromisom ili suzbijanjem teorijskih ambicija antropološkog člana istraživačkog tima.¹¹

Arealističnost ili realistička indiferentnost, ta dosledna simetrija antropološke teorijske analize na nivou metodološkog aksioma utkana u samu srž empirijsko-teorijskog etnografskog istraživanja (Milenković 2013c), pokazala se kao značajno ograničavajući faktor, kada se u obzir uzmu metodološka očekivanja sociološke većine istraživačkog tima. Nastojanja antropološkog člana istraživačkog tima da utka teorijske kontroverze o multikulturnim politikama, politici identiteta, kulturnom rasizmu, strateškom esencijalizmu i identitet-skom preduzetništvu u metodološki instrument pokazala su se gotovo nemoćnim, u svim pomenutim fazama istraživanja, ne samo na etičko-političkom planu (v. pomenuti rad) već i na planu goreopisanog dizajna istraživanja.

Naravno, ni sam sociološki diskurs nije jednoznačan u svom zahtevu za "realističnošću", koja se unutar disciplinskih okvira različito interpretira kroz selekciju različitih kriterijuma za njeno obezbeđivanje. I dok "tvrđi" sociološki pristup podrazumeva: (a) primenu jasnih kriterijuma stratifikacije uzorka u odnosu na ključna sociodemografska obeležja ispitanika koja determinišu njihovom strukturnu poziciju u širem društvenom kontekstu s ciljem dostizanja što sličnije strukture uzorka obeležjima populacije koja se nalazi u fokusu istraživanja, kako bi se obezbedila željena reprezentativnost uzorka a time i naučna pouzdanost rezultata istraživanja, (b) ispitivanje određenih "neprotivrečnih" varijabli, u smislu konstruisanja pitanja koja unutar unapred ponuđenih odgo-

¹¹ Za sličnu mada obrnutu situaciju upor. Milenković (2007a). Tu se objašnjava da je najveći deo zbrke povodom "postmodernog" karaktera teorije etnografije tipa "pisane kultura" bio rezultat pokušaja da se nemetodološki problemi rešavaju metodološkim sredstvima. Ideja da se metodološki problem može rešiti nemetodološki veoma je stara i karakteristična je za ironični pozitivizam. Prisutna je u pojmovima kao što su privremene konvencije, koordinativne definicije ili prečutno znanje, prisutnim još od Poperovih, Polanjijevih i Kunovih radova (v. Milenković 2010).

vora nude moguće načine za koje se očekuje da bi potencijalni ispitanici mogli da izaberu kao odgovore na postavljena pitanja, i (c) izvođenje određenih zaključaka koji pretenduju na to da mapiraju određene trendove unutar istraživane populacije. Ključni metodološki problem sa kojim se susreću istraživači verni ovom pristupu jeste problem kolateralne esencijalizacije određenih individualnih svojstava ispitanika (koja su već u procesu prikupljanja empirijskih podataka redukovana u svom značenju na singularne analitičke varijable), koja se u procesu analitičke obrade kategorizuju, razvrstavaju, grupišu i konstituišu kao bezlični delovi pojedinačnih apstraktnih tipova unutar širih tipologija značenja kao konačnih produkata istraživanja. Kao odgovor na ograničavajuće domete ovog tipa istraživanja koje često upada u zamku "unapred perfektno zamišljenog istraživanja koje ne donosi nova saznanja" (Golubović, Spasić, Pavićević 2003), "meki" sociološki pristup nastoji da na reprezentativnom uzorku, uz svest o tome da se reprezentativnost može obezbediti na mnoštvo različitih načina, različitim kvalitativnim istraživačkim tehnikama mapira koordinate, u prethodnom tipu istraživanja redukovano polja mogućih odgovora, i ispuni ga mnoštvom značenja u pluralu, uvažavajući individualne karakteristike pojedinačnih ispitanika, njihove narativne strategije, individualnu dinamiku *unutrašnjeg vremena* (Šic 1998, 97) i iz njih proistekle subjektivne distorzije značenja koje otkrivaju ključna svojstva socijalnih prostora unutar kojih se konstituišu. Vidimo, dakle, da je kvalitativna dopuna statistički zasnovanog sociološkog istraživanja predstavljala, iz antropološke perspektive, veoma zadovoljavajući način da se disciplinarne razlike prevaziđu (jednom kada su, iz jasno političkih razlika, teme poput strateške esencijalizacije, autoviktimizacije, identiteteskog preduzetništva i politike identiteta generalno, isključene iz dizajna istraživanja).

U prethodnoj celini videli smo kako zahtevi dobrog antropološkog istraživanja ograničavaju, pa i onemogućavaju, sprovođenje standardnog dizajna dobro osmišljenog sociološkog empirijskog istraživanja. U obrnutom slučaju situacija je gotovo identična – iako postoji izvesna asimetrija, posebno u pogledu činjenice da i antropološko empirijsko istraživanje zahteva određeni stepen verifikacije i intersubjektivne proverljivosti terenske građe, ograničenja postavljena standardima dizajniranja istraživanja u sociologiji, takođe na izvestan način onemogućavaju ostvarivanje osnovnih ciljeva antropološkog istraživačkog programa. Među njima, najvažniji su onemogućavanje otkrivanja značenja koja sami akteri pridaju svojstvima i elementima proučavane kulture (koja se u sociološkom dizajnu istraživanja poimaju kao realne datosti, neupitne radi objektivizacije pred komparaciju) kao i izlišnost preispitivanja kategorija samih istraživača sukobljenih s empirijskom stvarnošću etnografskog konteksta – uobičajeno u antropologiji – u odnosu na očekivane rezultate postavljene pred projekat, i od strane multidisciplinarnе akademske zajednice, i od strane regulatora (nadležnog ministarstva) i od strane finansijera samog empirijskog istraživanja.

Na sva tri nivoa, zahtev za objašnjenjem realnosti jedne društvene grupe suočen je sa istraživačkom (ne)sposobnošću da svu individualnu (pa i grupnu) raznolikost uopšti do nivoa koji na zadovoljavajući način objedinjuje relevantne socio-demografske razlike, ali i da istovremeno dozvoli identifikovanje identitetskih markera. S druge strane, kvantitativni pristup u sociologiji i odabrani statistički metodi uslovljavaju određeni dizajn upitnika i nivoa merenja, koji su opet uslovljeni složenom društvenom stvarnošću.

Kao što smo u prethodnom odeljku svedočili o ograničenjima kakva realistička sociološka metodologija postavlja pred antropološku koncepciju o nerazdvoživosti teorije i metoda, i u ovom slučaju bi došlo do dubokog ograničavanja sprovođenja sociološkog istraživanja antropološkom teorijom, da anticipativnom konsekvencijalnom analizom antropološka koncepcija istraživanja nije dobrovoljno, strateški žrtvovana očekivanim ishodima projekta.

Zaključci i predlozi za dalju debatu

Ako sada pažnju ponovo usmerimo na kontekst ovog teorijsko-metodološkog preispitivanja – stepen autonomije teorijskih i metodoloških struktura u sociološkom i antropološkom istraživanju, u kontekstu trostruke marginalnosti elaborirane u uvodu, zaključujemo da istraživanje demonstrira izrazite probleme interdisciplinarnosti, kada je o izgradnji zajedničkog teorijsko-metodološkog okvira reč, ali i izrazitu mogućnost multidisciplinarnosti, kada su u pitanju očekivani rezultati, pre svega oni izvanakadenskog karaktera. Iako bi, u kontekstu dosledne primene disciplinarnih kanona, zajedničko istraživanje moralo da se odrekne teorijskog nasleđa (lokalne tradicije) etnologije/antropologije ili metodološkog nasleđa (lokalne tradicije) sociologije kako bi istraživanje uopšte moglo da se privede kraju. U ovom slučaju, a verujemo da je tako i u pogledu drugih primenjenih istraživanja, teorijsko nasleđe antropologije moralo je prepustiti primat sociološkom metodološkom nasleđu, posebno načelu neupitnog realizma koji društvenu nauku programski odvaja od filozofskih ontoloških ili filozofiji nalik sociojalnoteorijskih razmatranja, kojima je antropologija sklona na nivou normalne naučne prakse.

Dodatni problem predstavljalo je ulaženje na interdisciplinarnu teritoriju romologije – istraživačke tradicije, veoma razvijene u našem akademskom kontekstu, koja se tokom prethodnih decenija etablirala, između ostalog i uz izvesnu dozu esencijalizacije istraživane problematike. Iako se o ovom problemu šire raspravlja na drugom mestu (Milenković i dr. n. d), suočavanje disciplinarnih tradicija sociologije i etnologije/sociokulturne antropologije s interdisciplinarnom tradicijom romologije pokazuje isti tip nelagode u kakvoj se ove discipline nalaze kada svoj teorijsko-metodološki aparat treba da same-re drugim identitetski zasnovanim interdisciplinama – ženskim ili srpskim stu-

dijama, na primer. Nema Roma kao istraživačke teme koja bi lebdela u interdisciplinarnosti i zahtevala poseban ontološki ili epistemološki status, a da takva predistraživačka odluka ne diskvalifikuje istraživanje kao sociološko ili antropološko, podsećajući ili na publicistiku ili na nacionalističke i seksističke diskurse epistemičke povlašćenosti (tipa "samo Srbin razume Srbina" ili "samo žena razume ženu") ili pak sofisticiranije zagovaranje epistemološke privilegije onih koji dolaze sa margine, koji su golom silom ili simbolički potlačeni ili nativni (Bar-Ami 1994; Janack 1997; Van de Port 1999; Kuwayama 2003; Mingming 2002). Osim tog načelnog problema upitnog naučnog statusa identitetski zasnovane istraživačke tematike koja postulira deljeni identitet kao kvalifikativ za razumevanje (Srbi bolje proučavaju, zato što razumeju, Srbe; žene iz istih razloga treba da proučavaju žene, biciklisti da proučavaju bicikliste a muslimanke druge muslimanke, i tome slično), sva uobičajena teorijska pitanja i metodološki problemi istraživanja u sociologiji i antropologiji pojavljuju se i na primeru romske populacije, kada je o realistički postavljenom primenjenom istraživanju reč. O otkrivanju unutarkulturnih specifičnosti, transformacije značenja i drugim temama, tipičnim za istraživanje u humanističkim, a u okviru njih posebno identitetskim/nacionalnim naukama, u realističkom kontekstu primenjenog istraživanja moguće je govoriti isključivo unutar koordinata tzv. "trećeg puta" kvalitativnog istraživanja¹², koje nastoji da pomiri etnološko-antropološku i kulturno-sociološku potragu za kreiranjem značenja sa "objektivističkim" pristupom proučavanima i njihovim iskazima u realnim kontekstima. Ukratko – ukoliko žele da budu primenjene, antropologija i sociologija prvo svoje teorijske i metodološke sklonosti moraju da samere standardnim realističkim očekivanjima finansijera i zainteresovane javnosti za ovaj tip istraživanja, kao što je na početku ove analize i pretpostavljeno pa provereno i konstatovano.

Konačno, ovakvo istraživanje nesumnjivo demonstrira izrazitu teorijsko-metodološku pripadnost sociologije društvenim naukama, a etnologije odnosno sociokulturne antropologije humanističkim disciplinama, uz hibridni karakter kvalitativnih istraživanja – što je takođe hipotetički očekivan i ovde proveren ishod. Ipak, kada istraživački tim donese odluku da zanemari teorijsko-metodološke razlike i pažnju usmeri na dostizanje primenljivih rezultata umesto na uzaludnu potragu za interdisciplinarnim okvirom koji bi zadovoljio standarde, običaje i senzibilitet različitih disciplina pa i pojedinačnih istraživača, multidisciplinarnost se pokazuje kao izvrstan izbor. Primena zahteva reali-

¹² Taj put je u konkretnom istraživanju prepoznat kao jedino moguć disciplinarni kompromis primenjen u delu istraživanja unutar koga je učinjen pokušaj da se oprečne disciplinarnе epistemološke fantazije plodonosno susretnu i ponude jedna drugoj alatke za razumevanje zasenčenih mesta unutar sopstvenih interpretativnih disciplinarnih konteksta.

zam, a realizam zahteva ostavljanje po strani onoga što je ontološki upitno i istraživački uzbudljivije u korist onoga što je u javnoj percepciji nauke i identiteta neupitno, poželjno i korisno. Tako dosadašnje istraživanje demonstrira i da se složena teorijska pitanja – istraživački uzbudljiva a politički kontroverzna – moraju ostaviti po strani pod pritiskom realističkog pogleda na nauku, koji dominira kako standardnim akademskim očekivanjima od empirijskog istraživanja tako i očekivanjima finansijera koji nastoje da dobiju primenljive rezultate, lako prevodive u javne politike, akcione planove, legislativu i regulativu, koja ostavljamo za posebnu studiju

Literatura

- Antonijević, Dragana. 2009. Okviri proučavanja ličnih i porodičnih priča o materijalnom gubitku i porazu. *Etnoantropološki problemi* n.s. 4 (1): 13-35.
- Banić-Grubišić Ana. 2011. Jedna drugačija gastarbajterska priča – Romi gastarbajteri transnacionalna manjina u transmigraciji. *Etnoantropološki problemi* n.s. 6 (4): 1035-1054.
- Bat-Ami Bar. 1994. "Marginality and Epistemic Privilege". U: Alcoff Linda. i Elizabeth Potter (prir.). *Feminist Epistemologies*, 83-100. London - New York: Routledge.
- Bernard, Allan *et al.* 1984. The Problem of Informant Accuracy: The Validity of Retrospective Data. *Annual Review of Anthropology* 13: 495-517.
- Bolčić S. i A. Milić (ed.). 2002. *Srbija krajem milenijuma: Razaranje društva, promene i svakodnevni život*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Bolčić, S. (ed.) 2002. *Društvene promene i svakodnevni život: Srbija početkom devedesetih*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Bošković, A. 2013. Antropologija i demografija. *Stanovništvo* 51(2): 83-94.
- Crenshaw, Kimberle Williams. 1991. Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics and Violence Against Women of Color. *Stanford Law Review* 43 (6): 1241-1300.
- Cvejić, S. (ed.) 2010. *Suživot sa reformama: Građani Srbije pred izazovima "tranzicijskog" nasleđa*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu i Čigoja štampa.
- Čobanović, K., V. Sokolovska, i E. Nikolić-Đorić. 2009. Statistička analiza istraživanja multikulturalnosti u Vojvodini. *Teme* 33(4): 1481-1499.
- Čobanović, K. and V. Sokolovska. 2010. "Use Statistical Methods in Sociology". In Peter Kovacs (ed). *Challenges for Analysis of the Economy, the Businesses, and Social Progress*, 879-892. Segedin: Unidocument Kft.
- Đorđević, B. D. 2001. "Romska" anketa. Iskustva. Izveštaji. Preporuke. Niš: Komrenski sociološki susreti.
- Đorđević, B. D. 2004. *Romi od zaboravljene do manjine u usponu*. Niš: Odbor za građansku inicijativu.

- Đurić-Milovanović, Aleksandra. 2010. Multikulturalizam i religijski pluralizam – Rumuni nazareni kao manjina manjine u Vojvodini. *Religija i tolerancija* 8 (14): 357-374.
- Đurović, B. 2002. Socijalna i etnička distanca prema Romima u Srbiji. *Facta universitatis – series: Philosophy, Sociology and Psychology* 2 (9): 667-681.
- Fassin, Didier. 2011. Policing Borders, Producing Boundaries: The Governmentality of Immigration in Dark Times. *Annual Review of Anthropology* 40: 213-226.
- Franceško, M. Mihić, V. i J. Kajon. 2006. Socijalna distanca i stereotipi o Romima kod dece novosadskih osnovnih škola. *Psihologija* 39 (2): 167-182.
- Golubović, Z., Spasić, I. i Pavićević, Đ. 2003. *Politika i svakodnevni život: Srbija 1999-2002*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Gredelj, S. 1988. Društvo, javnost i sociologija. *Sociološki pregled* 22 (3): 271-296.
- Ilić, Vladimir. 2013. Različita shvatanja posmatranja u sociologiji i antropologiji. *Sociologija* 55 (4): 519-540.
- Janack, Marianne. 1997. Standpoint Epistemology Without the ‘Standpoint’? An Examination of Epistemic Privilege and Epistemic Authority. *Hypatia* 12: 125-139.
- Jarić, Isidora. 2005. U kandžama izneverenih očekivanja. *Filozofija i društvo* 27: 75-87.
- Jarić, Isidora. 2008. Generacija R – iz perspektive mladih. *Etnoantropološki problemi*. n.s. 3 (3): 203-221.
- Jarić, Isidora. 2014. *Javni i skriveni kurikulumi srednjoškolske nastave sociologije: Obrazovne reforme u Srbiji (1960-2006)*. Beograd: Filozofski fakultet.
- Jarić, Isidora. 2013. Konstruisanje hegemonih ženskih rodni uloga u srpskom/jugoslovenskom ženskom časopisu Bazar. *Sociološki pregled* 47 (3): 401-437.
- Kovač, Senka i Miloš Milenković. 2006. Ponovljene studije u antropologiji: fan Bek vs. Griol. *Antropologija* 2: 89-109.
- Kovač, Senka. 2007. *Marsel Griol i naučna preispitivanja na kraju dvadesetog veka*. Beograd: Muzej afričke umetnosti.
- Kovačević, Ivan. 2001. *Istorija srpske etnologije: Pravci i odlomci*. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Kovačević, Ivan. 2006. Individualna antropologija ili antropolog kao lični guslar. *Etnoantropološki problemi* n.s. 1(1): 17-34.
- Kuper, Adam. 2003. The Return of the Native. *Current Anthropology* 44 (3): 389-402.
- Kuwayama, Takami. 2003. ‘Natives’ as Dialogic Partners: Some Thoughts on Native Anthropology. *Anthropology Today* 19 (1):8-13.
- Lazar Z., i V. Sokolovska. 2012. Saradničke mreže u sociologiji i njihove osnovne karakteristike u Srbiji. *Sociološki pregled* 46 (1): 3-15.
- Lazić M., Mrkšić D., Vujović S., Kuzmanović B., Gredelj S., Cvejić S., Vuletić V. 1994a. *Razaranje društva: Jugoslovensko društvo u krizi 90-ih*. Beograd: Filip Višnjić.
- Lazić, M. 1994. *Sistem i slom: Raspad socijalizma i struktura jugoslovenskog društva*. Beograd: Filip Višnjić.
- Lazić, M. 2005. *Promene i otpori: Srbija u transformacijskim procesima*. Beograd: Filip Višnjić.
- Lazić, M. 2011. *Čekajući kapitalizam: nastanak novih klasnih odnosa u Srbiji*. Beograd: Službeni glasnik.
- Lazić, M. (ed.) 2000. *Račiji hod: Srbija u transformacijskim procesima*. Beograd: Filip Višnjić.

- Leve, Lauren. 2011. Identity. *Current Anthropology* 52 (4): 513-535.
- Levy, S. P. and S. Lemeshow. 1999. *Sampling of Populations. Methods and Applications*. New York: John Wiley and Sons.
- Lukić, R. 1961. Odnos između marksističke i buržoaske sociologije. *Sociologija* 2: 23-34.
- Mandić I. 2012. Problem obrazovanja Roma u Srbiji. *Norma* 17 (2): 247-256.
- Merton, Robert. 1998. *O teorijskoj sociologiji*. Beograd: Plato.
- Miladinović S. 2008. Etnička i socijalna distanca prema Romima. *Sociološki pregled* 42 (3): 417-437.
- Milenković, Miloš. 2003. *Problem etnografski stvarnog: Polemika o Samoi u krizi etnografskog realizma*. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Milenković, Miloš. 2006. Idealni etnograf. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LIV: 161-172.
- Milenković, Miloš. 2007. *Istorija postmoderne antropologije: Teorija etnografije*. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Milenković, Miloš. 2008. Da li je etnografija deo antropologije ili je antropologija deo etnografije?. *Etnoantropološki problemi* n.s. 3 (1): 275-278.
- Milenković, Miloš. 2013a. *Antropologija multikulturalizma: Od politike identiteta ka očuvanju kulturnog nasleđa*. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Milenković, Miloš. 2013b. O očuvanju nacionalnog identiteta i kulturne baštine u evropskim integracijama. Osnovne zablude i značajnije mogućnosti. *Etnoantropološki problemi* n.s. 8 (2): 453-470.
- Milenković, Miloš. 2013c. O izvorima antirealističkog pogleda na relativizam u sociokulturnoj antropologiji. *Antropologija* 13 (3): 27-47.
- Milić, A. (ed.) 2004. *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: svakodnevnica Srbije na početku trećeg milenijuma*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Mingming, Wang. 2012. The Third Eye: Towards a Critique of "Nativist Anthropology". *Critique of Anthropology* 22 (2): 149-174.
- Mitrović, Aleksandra. 1998. Brak i porodični odnosi kao činioci društvenog položaja Roma. *Sociologija* 40 (2): 279-290.
- Mitrović, Aleksandra. 1991. Teorijska polazišta istraživanja etničkih grupa - romska populacija. *Socijalna politika* 46 (1/2): 93-100.
- Mitrović, Aleksandra. 1996. Problemi školovanja Roma. *Nastava i vaspitanje* 4(4/5): 680-692.
- Mullings, Leith. 2005. Interrogating Racism: Toward an Antiracist Anthropology. *Annual Review of Anthropology* 34: 667-693.
- Nedeljković, Saša. 2012. Biografija kao paradigma etničke i nacionalne emancipacije – životna priča Crnogoraca iz Lovćenca kao izvor za proučavanje etniciteta i nacionalizma Crnogoraca u Vojvodini. *Etnoantropološki problemi* n.s. 7 (2): 539-560.
- Nedeljković, Saša. 2014. Power in powerlessness: strategies for climbing the social ladder utilized by minority groups in Serbia. *Mei Zhong fa lü ping lun = US-China Law Review* 11(7): 888-910.
- Okamoto, Dina and Cristina G. Mora. 2014. Panethnicity. *Annual Review of Sociology* 40: 219-239.

- Pišev M. 2010. Ko je ko u Kraljevini SHS - formalna analiza Cvijićeve rasprave o jedinstvu Južnih Slovena. *Etnoantropološki problemi*, n.s. 5 (2): 55-79.
- Popović i Ranković. 1981. *Teorije i problemi društvenog razvoja*. Beograd: BIGZ.
- Popović M., Bogdanović M., Petrović R., Blagojević M., Milić A., Grbić V., Bolčić S., Raduški N. 2009. Romi na etnodemografskoj karti Srbije. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 126: 41-54.
- Republički zavod za statistiku. 2010. *Romi u popisu. Probni popis stanovništva, domaćinstva i stanova 1-15. novembra 2009*.
- Rus, V. 1981. Jugoslovenska sociologija između politizacije i socijalizacije. *Sociologija* 23 (3-4): 215-227.
- Salamone, Frank A. 1977. The Methodological Significance of the Lying Informant. *Anthropological Quarterly* 50 (3): 117-124.
- Simonović, Dubravka i Miloš Milenković. 2008. Ponovno promišljanje šeme "sredstava-kao-ciljeva". Metodološki potencijali društveno angažovanog istraživanja. *Etnoantropološki problemi* n.s. 3 (1): 205-228.
- Sokolovska, V. 2008. Istraživanje akulturacionih procesa u Vojvodini na osnovu mešovityh brakova. *Sociološki pregled* 42 (3): 325-341.
- Sokolovska, V. 2010. *Akulturacija etničkih grupa u Vojvodini*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Sokolovska, V. 2010a. Očuvanje identiteta i tradicije nacionalnih zajednica u Vojvodini. U *Kolektivna dinamika etničkih zajednica u Vojvodini*, Marinković (ur.), 81-100. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Susevska L., N. Olumcev, M. Saveska, i H. Kadri. 2011. Prisustvo poremećaja aktivnosti i pažnje u odnosu na određene sociodemografske karakteristike. *Aktuelnosti iz neurologije, psihijatrije i graničnih područja* 19 (2): 2-6.
- Šic, Alfred. 1998. "O višestrukim stvarnostima". U *Interpretativna sociologija*, Spasić, I. (prir). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Šušnjić, Đ. 1961. Izvodi iz diskusije na Bledskom savetovanju jugoslovenskog udruženja za sociologiju. *Sociologija* 2: 35-45.
- Šušvar, S. 1977. *Škola i tvornica: U susret reformi odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Todorović, Dragan. 2013. Bibliografija niške romološke škole 2011-2013. *Teme* 37 (4): 2027-2041.
- Todorović, Dragan. 2011. Romi na Balkanu i u Srbiji. *Teme* 35 (4): 1137-1174.
- Tomanović, S. (ed.) 2006. *Društvo u previranju: Sociološke studije nekih aspekata društvene transformacije u Srbiji*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- van de Port, Matijjs. 1999. 'It Takes a Serb to Know a Serb'. Uncovering the roots of obstinate otherness in Serbia. *Critique of Anthropology* 19 (1): 7-30.
- Vujović, S., Džuverović B., Petrović J., Mrkšić D., Goati V. 1991. *Srbija krajem osamdesetih: Sociološko istraživanje društvenih nejednakosti i neusklađenosti*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Vujović, Sreten (ed.) 2008. *Društvo rizika: Promene, nejednakosti i socijalni problemi u današnjoj Srbiji*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.

- Žikić, Bojan. 2007. Antropološko proučavanje marginalnih društvenih grupa - metodologija terenskog rada. *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu* 71: 39-52.
- Županov, J. 1983. *Marginalije o društvenoj krizi*. Zagreb: Globus.

Miloš Milenković

Department of Ethnology and Anthropology
Faculty of Philosophy University of Belgrade

Isidora Jarić

Department of Sociology
Faculty of Philosophy University of Belgrade

Valentina Sokolovska

Department of Sociology
Faculty of Philosophy University of Novi Sad

On some theoretical and methodological issues in researching the Roma population in sociology and ethnology and socio-cultural anthropology. The example of an ongoing research project in Serbia

The paper considers theoretical and methodological problems noted during the research project "Social and cultural potentials of the Roma ethnic community in Serbia" undertaken during 2013 and 2014. These problems point to an extant yet latent tension between the anthropological and the sociological approaches to the researched reality, with special emphasis on the antirealist tradition of the former and the empiricist "realist" tradition of the latter in the Serbian academic tradition of these disciplines. The paper considers how standard issues connected to methodological aspects of this primarily sociological research project (choice of topic, creation of sample, the making of field instruments, selection of informants, communication in the field, use of field assistants, data analysis and the making of the manuscript) diffract through the prism of theoretically disputable concepts of identity, ethnicity, assimilation and essentialization, which are subject to continuing questioning in anthropological theoretical and empirical research. The experience of conducting research together displays a set of methodological defaults on the anthropological and a set of theoretical defaults on the sociological side, followed by research renunciations and interpretative tensions and frustrations that arise from them, so it can be used as a guide to understanding disciplinary differences and similarities, especially when planning cooperation on a global level as well as in the local research context.

Aside from this, the indivisibility of theoretical and methodological structures and the huge influence of theory on method, as demonstrated by the research itself, is considered, with implications for understanding theoretical and methodological issues which are bigger than the two disciplines in question. It is concluded that, for pragmatic reasons, multidisciplinary research of this type must be designed to suppress the theoretical ambitions of anthropology as well as the methodological ambitions of sociology.

Key words: interdisciplinarity, multidisciplinary, methodology – social sciences, methodology – humanities, reflexivity, ethnography, fieldwork, theory – influence on method, quantitative/qualitative, statistics, identity, realism, sociology, ethnology/socio-cultural anthropology, Serbia, Roma people

*Sur certains problèmes théorico-méthodologiques de la recherche sur la population rom en sociologie et en ethnologie/anthropologie socioculturelle.
Sur l'exemple d'une recherche en cours en Serbie*

Dans cet article sont discutés les problèmes théorico-méthodologiques relevés au cours de la recherche "Les potentiels sociaux et culturels de la communauté ethnique rom en Serbie" menée en 2013 et 2014. Ces problèmes rendent compte de la tension déjà latente entre l'approche anthropologique et sociologique de la réalité étudiée, compte tenu de la tradition principalement antiréaliste de la première et la tradition empiriquement «réaliste» de l'autre, lorsqu'il s'agit de ces disciplines dans le contexte académique local. Dans cet article, on analyse comment les problèmes classiques liés aux aspects méthodologiques de cette recherche principalement sociologique (choix du sujet, création de l'échantillon, fabrication des instruments de terrain, sélection des informateurs, communication sur le terrain, utilisation des assistants de terrain, traitement des matériaux et préparation du manuscrit) sont vus à travers le prisme déformant des concepts théoriquement contestables de l'identité, de l'ethnicité, de l'assimilation et de l'essentialisation, susceptibles d'une remise en question incessante dans les recherches anthropologiques théorico-empiriques. L'expérience d'une recherche commune montre une suite d'a priori méthodologiques du côté de l'anthropologie et d'a priori théoriques du côté de la sociologie, suivis de renoncements à la recherche et de tensions interprétatives, puis de frustrations qui en découlent ; cette expérience peut servir de guide pour la compréhension des ressemblances et des différences disciplinaires, notamment lors de la planification de la collaboration, sur le plan global, mais également dans un contexte chercheur local. En outre, est analysée l'inséparabilité des structures théoriques et méthodologiques, c'est-à-dire une influence considérable de la

théorie sur la méthode, démontrée par la recherche même, avec des implications pour la compréhension des problèmes théorico-méthodologiques plus larges que ces deux disciplines. L'on conclut que, pour des raisons pragmatiques, il est nécessaire de concevoir la recherche multidisciplinaire de ce type en réprimant fortement les ambitions théoriques de l'anthropologie d'une part et les ambitions méthodologiques de la sociologie de l'autre.

Mots clés: interdisciplinarité, multidisciplinarité, méthodologie – sciences sociales, méthodologie – sciences humaines, réflexivité, ethnographie, recherche de terrain, théorie – impact sur la méthode, quantitatif/qualitatif, statistique, identité, réalisme, sociologie, ethnologie/ anthropologie socioculturelle, Serbie, Roms

Primljeno / Received: 8.10.2014.

Prihvaćeno / Accepted: 20.10.2014.